

Oudnederlands en het *Oudnederlands Woordenboek*

(Bij de derde release, april 2012)

Het Oudnederlands, waar en wanneer

Het Oudnederlands is een verzameling verwante dialecten die net als het Oudengels, het Oudfries, het Oudsaksisch en het Oudhoogduits zo rond het begin van de vijfde eeuw is ontstaan uit het West-Germaans. Het gebied waar Oudnederlands werd gesproken, was aan de ene kant kleiner dan het huidige Nederlandstalige gebied, aan de andere kant groter. In Groningen, Friesland en langs de kust van Holland en Zeeland sprak men Fries, al dan niet in combinatie met een Noordzee-Germaans dialect. In de Achterhoek, Overijssel en Drenthe werd Saksisch gesproken. In het zuiden liep het gebied waar een variant van het Oudnederlands werd gesproken door tot in Noord-Frankrijk en ook het gebied dat nu ten oosten van Limburg in Duitsland ligt, hoorde tot aan de Rijn bij het Nederlandse taalgebied.

Het Oudnederlands wordt dus in het westen (aan de andere kant van de Noordzee) begrensd door het Oudengels, in het noorden door het Oudfries, in het oosten door het Oudsaksisch en het Oudhoogduits en in het zuiden door het Oudfrans. Al in de periode die we als Oudnederlands karakteriseren, blijkt de begrenzing van deze gebieden al flexibel. Zo werden de Friezen in de loop van de eeuwen teruggedrongen naar het noorden en kwamen Holland en Zeeland voor een groot deel onder Frankische invloed te staan, al bleef het Fries zeker in het noordelijk deel van Holland nog lange tijd een grote rol spelen. Vanuit het zuiden oefende het Frans flinke druk uit op de grens en werden oorspronkelijk Nederlandstalige gebieden langzaamaan geromaniseerd. In de bundel *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen*, die in 2003 als deel van de *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* verscheen, wordt de verhouding tussen het Oudnederlands en de omringende uit het West-Germaans ontstane talen door verschillende deskundigen onder de loep genomen.

Men laat de periode van het Oudnederlands over het algemeen doorlopen tot ongeveer 1150, 1200. In de laatste helft van de twaalfde eeuw zien we namelijk een aantal verschillende taalkundige verschijnselen optreden, die ervoor zorgen dat de taal

zodanig verandert dat we haar daarna als Middelnederlands gaan bestempelen. De belangrijkste verschijnselen zijn de reductie van volle vocalen in onbeklemtoonde positie tot sjwa en de rekking in open syllabe. Voor het *Oudnederlands Woordenboek* is een einddatering van 1200 gekozen omdat het woordenboek daarmee precies aansluit op het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, dat immers de woordenschat beschrijft die is overgeleverd tussen 1200 en 1300.

Het *Oudnederlands Woordenboek*

De redactie

Bij aanvang van het project bestond de redactie van het *Oudnederlands Woordenboek* uit vier personen, dr. W.J.J. Pijnenburg als hoofdredacteur, dr. A. Quak en dr. T.H. Schoonheim als redacteurs en Th.P.F. Wortel als lexicologisch medewerker. De heer J. Vonk, die daarvoor al vele jaren als vrijwilliger bij het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* betrokken was, gaf ook bij dit project vanaf de aanvang op vrijwillige basis ondersteuning bij de vertaling en interpretatie van Latijnse passages.

Op 1 juni 2005 ging dr. Pijnenburg met vervroegd pensioen en werd het *Oudnederlands Woordenboek* samen met het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* en het project 'Woordenboek der Nederlandsche Taal online' onderdeel van een nieuw opgerichte afdeling *Descriptieve Historische Projecten*. Dr. Schoonheim werd benoemd tot hoofd van deze afdeling en daarnaast tot hoofdredacteur van het *Oudnederlands Woordenboek*. De redactie werd in 2005, in de beginfase van de redactionele bewerking, verder aangevuld met dr. M.A. Mooijaart en drs. K. Louwen, terwijl de heer Vonk als lexicologisch medewerker werd aangesteld. Sinds 2005 is ook mr. K.F. Rottschäfer als vrijwilliger aan het project verbonden.

De begeleidingscommissie

Zoals voor alle projecten van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie werd ook voor het *Oudnederlands Woordenboek* een begeleidingscommissie samengesteld. Deze bestond bij aanvang van het project uit dr. F. Debrabandere (voorzitter), prof. dr. L. De Grauwe, prof. dr. J.M. van der Horst, prof. dr. Th. Klein, prof. dr. J. Van Loon, prof. dr.

J. Taeldeman (waarnemer vanuit het bestuur). Na de pensionering van dr. Pijnenburg trad deze eveneens toe tot de begeleidingscommissie. In 2007 werd prof. dr. J. Van Keymeulen in de begeleidingscommissie opgenomen.

De begeleidingscommissie van het *Oudnederlands Woordenboek* heeft een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming en de voltooiing van het project. Ze heeft de redactie steeds van harte ondersteund en veelvuldig van deskundig advies gediend bij grote en kleine vragen. Ze was altijd bereid om zich mee te verdiepen in de vaak ingewikkelde problematiek van het Oudnederlands. De redactie van het *Oudnederlands Woordenboek* prijst zich gelukkig met een dermate betrokken en deskundige commissie en wil haar op deze plaats daarom nog eens zeer hartelijk bedanken voor haar inzet.

Voorgeschiedenis

Al tijdens de bewerking van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, waarin de overgeleverde Nederlandse woordenschat van de dertiende eeuw is vastgelegd, werden er op het Instituut voor Nederlandse Lexicologie plannen gemaakt om ook de lexicaal-semanticke beschrijving van het overgeleverde woordmateriaal van voor die tijd ter hand te nemen. Verbazingwekkend genoeg had men zich er tot dan toe kennelijk algemeen bij neergelegd dat de overlevering van het Oudnederlands te weinig substantieel was om de moeite te nemen deze in een woordenboek te beschrijven en leefde de gedachte dat er behalve het beroemde zinnetje *Hebban olla uogala ...*, de *Wachtendonckse Psalmen* en wat toponiemen niet echt iets interessants was overgeleverd uit deze taalfase, ook in historisch-taalkundige kringen sterk.

Met het verzamelen van Oudnederlands materiaal was Maurits Gysseling al begonnen bij het samenstellen van zijn *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, waar hij in deel II-1 een aparte sectie voor het Oudnederlands had ingericht. Hierin was in chronologische volgorde een aantal teksten opgenomen die volgens Gysseling een meer of minder Oudnederlands karakter hadden. De toewijzing van deze teksten aan het Oudnederlands is overigens niet in alle gevallen onomstreden; een deel ervan kan met evenveel of misschien zelfs wel meer recht (ook) tot het Oudengels, het Oudfries, het Oudsaksisch of het Oudhoogduits gerekend worden.

Aan dr. W.J.J. Pijnenburg werd in 1998 door het bestuur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie de opdracht gegeven om samen met dr. A. Quak, dr. T.H. Schoonheim en met assistentie van Th.P.F. Wortel een *Oudnederlands Woordenboek* samen te stellen dat in 2008 voltooid zou moeten zijn. Dat betekende dat er in een periode van tien jaar een materiaalverzameling moest worden aangelegd met de overgeleverde woordenschat van voor het jaar 1200, dat deze materiaalverzameling toegankelijk moest worden gemaakt voor redactionele bewerking en dat deze vervolgens ook redactioneel bewerkt moest worden.

De redactie begon dus met het verzamelen van het te bewerken materiaal. De door Gysseling als Oudnederlands gekarakteriseerde teksten werden kritisch bekeken en enkele daarvan werden als niet-Oudnederlands terzijde geschoven. Het betrof hier het grootste deel van de runeninscripties, die – voorzover interpreteerbaar - tot het Oudfries behoren, en de Heliand, die weliswaar in het grensgebied van het Oudsaksisch en het Oudnederlands is geschreven, maar door zijn omvang zo'n enorm stempel op het woordenboek zou drukken dat dit eerder als een Oudsaksisch dan als een Oudnederlands woordenboek beschouwd zou worden. De overige teksten kregen voorlopig het voordeel van de twijfel, vanuit de gedachte dat het beter was een woord op te nemen en te vermelden dat het mogelijk of waarschijnlijk niet-Oudnederlands was, dan een woord niet op te nemen en de gebruiker zo de mogelijkheid te ontnemen de betekenis en het commentaar erop in het woordenboek te vinden.

Na rondvraag en onderzoek in het veld werd het materiaal van Gysseling uitgebreid met onder andere de runeninscriptie van Bergakker, de Malbergse glossen bij de *Lex Salica*, de Reichenauer glossen, de *Mittelfränkische Reimbibel*, verzamelde glossen van Blok, Klein, Gysseling, Slicher van Bath en Tavernier, antroponymisch materiaal (toenamen) van Debrabandere, Gysseling, Leys en Tavernier en toponymisch materiaal van De Flou, Künzel, Blok en Verhoeff en opnieuw Gysseling. De volledige bronnenlijst van het *Oudnederlands Woordenboek* is in de woordenboekapplicatie opgenomen. Dit materiaal werd opgeslagen in een appellatievendatabase met ongeveer 26.000 woorden en een toponiemendatabase met eveneens ongeveer 26.000 toponiemen. Beide databases tezamen leverden materiaal voor circa 4.500 woordenboekartikelen.

De woordenboekartikelen

Een woordenboekartikel van het *Oudnederlands Woordenboek* bevat meer dan alleen een woord en zijn betekenisomschrijving. Om enigszins een beeld te krijgen van deze ver van het huidige Nederlands afliggende taalfase is er veel extra informatie in opgenomen om de gebruiker van het woordenboek zo goed mogelijk van dienst te kunnen zijn. In zijn opzet en vormgeving sluit het *Oudnederlands Woordenboek* nauw aan bij het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, al zijn er wel degelijk ook verschillen te constateren, bijvoorbeeld in de behandeling van het toponymisch materiaal. In de volgende paragrafen komen alle elementen die in een woordenboekartikel van het *Oudnederlands Woordenboek* kunnen voorkomen, aan de orde. De woordenschat van de Lex Salica heeft een afwijkende behandeling gekregen; zie hiervoor aan het eind van deze inleiding.

Trefwoord

Elk woordenboekartikel is ontsloten door een trefwoord in de moderne vorm en een trefwoord in Oudnederlandse vorm.

Dankzij het trefwoord in de moderne vorm hoeft de gebruiker van het *Oudnederlands Woordenboek* zich niet meer af te vragen hoe een bepaald woord in het Oudnederlands gespeld zal zijn om het te kunnen vinden, zoals in andere historische woordenboeken vaak het geval is. Ook wordt het woordenboekartikel dankzij dit uniforme trefwoord verbonden met de overeenkomstige trefwoorden in de andere historische woordenboeken van het Nederlands, het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*, het *Middelnederlandsch Woordenboek* en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Aan de hand van het trefwoord in de moderne vorm kan een gebruiker van de woordenboeken dus in één keer alle informatie over een woord opvragen dat in verschillende woordenboeken.

Het trefwoord in Oudnederlandse standaardvorm verbindt de Oudnederlandse woordenschat intern. Door een uniforme spelling en klankvorm voor het Oudnederlands te hanteren, komt duidelijk tot uiting hoe de overgeleverde woorden zijn gevormd en met welke woorden ze verwant zijn. Omdat het Oudnederlands van zichzelf geen standaardspelling kent en ook veel klankvariatie vertoont, is een dergelijke

standaardvorm gereconstrueerd naar de klankstand van het Oudnederlands van de tiende eeuw, de periode waarin de *Wachtendonckse Psalmen* vervaardigd zijn. Uitgangspunt voor de reconstructie van de trefwoorden was:

- 1) De primaire umlaut heeft plaatsgevonden, maar de fonemisering van de resultaten van de secundaire umlaut wordt nog niet geëffectueerd.
- 2) De overgang van *-ft-* tot *-cht-* is voltooid, evenals de overgang van *-hs-* tot *-ss-*.
- 3) De geminatie voor *j, r, l, m* en *n* is een feit en na de geminatie is de *-j-* verdwenen.
- 4) De *-r-*metathesis heeft plaatsgevonden.
- 5) De *h-* voor *l, n, r* en *w* is verstomd, evenals de *-h-* na liquida; de intervocalische *-h-* is uitgestoten.
- 6) De inlautslenisering heeft plaatsgevonden, maar de anlautslenisering nog niet.
- 7) De auslautsverhärtung heeft plaatsgevonden (en wordt in het schrift weergegeven).
- 8) De monoftongering van *ai* en *au* voor labialen en velairen is voltooid.
- 9) De rekking van korte klinkers in open syllabe heeft nog niet plaatsgehad.
- 10) De eindvocalen hebben hun kleur nog niet (geheel) verloren.
- 11) De overgang van *al-* + dentaal tot *ol-* plus dentaal heeft zich nog niet voltrokken en de vocalisering van de *-l-* in *ol-* + dentaal tot *ou-* plus dentaal is ook nog niet doorgevoerd.
- 12) De overgang *-egi-* tot *-ei-* heeft plaatsgevonden.
- 13) Sterke werkwoorden gaan uit op *-an*, zwakke op *-en* als het van oorsprong *-jan-* werkwoorden zijn, en anders op *-on*.

Dit betekent dat de gestandaardiseerde trefwoordvorm in veel gevallen afwijkt van de daadwerkelijk overgeleverde vorm. Dit lijkt vreemd, maar om de uniformiteit binnen het woordenboek te handhaven, is het toch noodzakelijk.

Als een trefwoord niet daadwerkelijk is overgeleverd, wordt door met een asterisk (*) aangegeven dat er sprake is van een gereconstrueerde vorm. Een trefwoord is een reconstructie als we op basis van niet-Oudnederlands materiaal concluderen dat het ook in het Oudnederlands moet hebben bestaan. Dat geldt dus bijvoorbeeld voor alle trefwoorden die op basis van het moderne Frans of van het Middellatijn zijn achterhaald. Trefwoorden in het *Oudnederlands Woordenboek* waarvan de gestandaardiseerde vorm

van het trefwoord enigszins afwijkt van de overgeleverde attestaties, beschouwen we niet als gereconstrueerde vormen in de hierboven bedoelde zin.

Woordsoort

Bij het toekennen van de woordsoort is in principe gekeken naar de functie van het trefwoord in het overgeleverde zinsverband. Dat betekent dat gesubstantiveerde adjectieven en infinitieven worden ondergebracht bij de substantieven en dat een als adjectief gebruikt voltooid deelwoord niet bij het werkwoord staat, maar zelfstandig als adjectief behandeld wordt. Uiteraard wordt er daarbij vanuit het oorspronkelijke grondwoord wel verwezen naar het betreffende lemma, zodat het altijd vindbaar is.

Wanneer een trefwoord verschillende woordsoorten heeft, bijvoorbeeld adjectief en bijwoord of bijwoord en voorzetsel, zijn er verschillende woordenboekartikelen aangemaakt, die door een homoniemnummer van elkaar onderscheiden zijn.

Frequentie

Van elk trefwoord wordt vermeld hoe vaak het in het Oudnederlands is overgeleverd. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen attestaties in het appellatieve materiaal en attestaties in het toponymische materiaal, zodat steeds de verhouding tussen deze beide soorten materiaal duidelijk is.

Spellingvariatie en flexie

Alle geattesteerde Oudnederlandse woordvormen worden – voorzien van hun frequentie – in het *Oudnederlands Woordenboek* vermeld. Dat betekent dat als iemand in een van de bronteksten van het woordenboek een onbekende woordvorm vindt, hij deze in de aangetroffen vorm kan opvragen en dan rechtstreeks bij het corresponderende woordenboekartikel terechtkomt.

Trefwoorden die verbogen of vervoegd worden, zoals naamwoorden en werkwoorden, krijgen een plaats bij flexie; trefwoorden die onverbogen blijven, zoals bijwoorden, voorzetsels en tussenwerpsels, komen bij spellingvariatie terecht.

Etymologie

Voor de meeste woordenboekartikelen is de etymologie slechts summier uitgewerkt en ook zijn nog niet alle cognaten uit het Germaanse taalgebied systematisch opgenomen. Wel wordt bij elk trefwoord aangegeven wanneer het voor het eerst is geattesteerd en ook staat bij alle leenwoorden vermeld aan welke taal het woord is ontleend en wat het in die taal betekent. Bij de Oudnederlandse trefwoorden die gereconstrueerd zijn op basis van het moderne Frans, wordt steeds enige uitleg gegeven over de (met name vormelijke) ontwikkeling van deze woorden. De etymologie van de woorden uit de Lex Salica wordt meestal wel uitgebreid behandeld.

Morfologie

De in het woordenboek opgenomen trefwoorden worden morfologisch steeds één stapje terug geanalyseerd. Voor een verdere analyse van de morfologische elementen wordt men verwezen naar de plaats waar deze als apart trefwoord zijn behandeld en dus ook een eigen morfologische beschrijving hebben. Zo wordt bij onl. *elfantbēnīn* vermeld dat het een afleiding is van *elfantbēn* ‘ivoor’ met het suffix *-īn* dat stoffelijke adjectieven vormt en moet men voor de morfologie van *elfantbēn* doorklikken naar dat trefwoord, waar men dan vindt dat het een samenstelling is van *elfant* ‘olifant’ en *bēn* ‘bot, been’. Er is helaas (nog) geen morfologische analyse beschikbaar van de elementen die niet zelfstandig in het Oudnederlands zijn geattesteerd. Ook ontbreekt de morfologische analyse van de Lex Salicawoordenschat.

Woordfamilie

Bij woordfamilie wordt vermeld welke afleidingen en samenstellingen er met het trefwoord zijn geattesteerd. Op deze manier wordt duidelijk welke plaats het woord inneemt binnen de overgeleverde woordenschat. Zo zien we dat *elfantbēn* ‘ivoor’ een afleiding is van *elfant* ‘olifant’ en *bēn* ‘bot, been’, maar dat dat woord zelf ook weer de basis vormt van de afleiding *elfantbēnīn* ‘ivoren’.

Historische woordenboeken (VMNW, MNW, WNT)

Bij elk trefwoord zijn – waar dit mogelijk was – verwijzingen aangebracht naar de corresponderende trefwoorden in de andere wetenschappelijke historische

woordenboeken van het Nederlands, d.w.z. het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* (VMNW), het *Middelnederlandsch Woordenboek* (MNW) en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT). Deze woordenboeken zijn nu ook vrij raadpleegbaar op internet, zodat men gemakkelijk kan zien waar het Oudnederlands aansluit bij of juist afwijkt van de latere fasen van het Nederlands.

Waar de overeenkomst tussen de woordenboekartikelen evident was, staat zonder meer een verwijzing, waar een meer indirect verband tussen de woordenboekartikelen aanwezig was, bijvoorbeeld doordat er sprake is van verschil in woordsoort, wordt de verwijzing voorafgegaan door de aanduiding *vgl.* ‘vergelijk’, om aan te geven dat het verband niet helemaal één-op-één is.

Betekenisomschrijving

Elke betekenisomschrijving in het *Oudnederlands Woordenboek* wordt voorafgegaan door een nummer. Deze nummering geeft de hiërarchie binnen de betekenissen aan. De betekenisomschrijving zelf bevat meestal een of meer synoniemen. Er is naar gestreefd om deze synoniemen zoveel mogelijk te laten terugkeren in de vertalingen van de citaten die ter illustratie van de betekenissen zijn opgenomen. Bij de definitie is er ruimte voor informatie over de grammaticale en semantische verbindbaarheid van het trefwoord en over specifieke vormen van gebruik.

Op termijn is het de bedoeling de definities van het Oudnederlands Woordenboek te voorzien van een Engelse en een Duitse vertaling, waarmee de bruikbaarheid van het woordenboek voor het internationale onderzoeksveld sterk zal worden vergroot.

Citaten

De betekenisomschrijving wordt vergezeld van citaten die de omschreven betekenis illustreren. De citaattekst wordt gevolgd door eventuele tekstvarianten, een vertaling in modern Nederlands, de overeenkomstige Latijnse tekst uit de Vulgaat als het om specifieke Bijbelpassages gaat, een bronvermelding, een datering en zo mogelijk een lokalisering. Bij de moderne vertaling is niet in de eerste plaats naar mooie zinnen gestreefd, maar naar een meer letterlijke weergave die de structuur van het Oudnederlandse fragment inzichtelijk maakt. Wel zijn moderne vormen gevolgd voor de

imperatief (zonder -t-uitgang) en de conjunctief (niet altijd met een formeel kenmerk). De tweede persoon enkelvoud is altijd als 'jij' en 'jouw' vertaald en niet als 'gij' of 'u'.

Omdat het Oudnederlands uit een vrij beperkte hoeveelheid over het algemeen lastig toegankelijk materiaal bestaat, zijn bijna alle beschikbare citaten in het woordenboek opgenomen. Alleen bij een aantal zeer frequent voorkomende woorden is dit niet gebeurd, maar dat wordt dan ook steeds nadrukkelijk vermeld in het betreffende woordenboekartikel.

Collocaties

Bepaalde vaste en/of bijzondere combinaties van woorden, en woordgroepen met een betekenis die niet uit de losse elementen is af te leiden, worden bij de collocaties vermeld. Hier wordt eerst de tekst van de collocatie in het Oudnederlands gegeven, gevolgd door een betekenisomschrijving en eventueel verder commentaar. Ook collocaties worden altijd vergezeld van een citaat met bijbehorende vertaling en andere gegevens.

Toponymisch materiaal

Toponymisch materiaal maakt een belangrijk deel uit van de materiaalverzameling. Soms leveren toponiemen de enige vindplaatsen van een woord. Soms sluiten ze aan bij het appellatieve materiaal; dan worden de betreffende toponiemen ondergebracht bij het woordenboekartikel van appellatief, bij de betekenis die van toepassing is. Waar de betekenis van toponiemen afwijkt van die van het appellatieve materiaal, worden ze een aparte betekenis van dat artikel ondergebracht. Toponymische trefwoorden kunnen – al dan niet in verbogen vorm – voorkomen als zelfstandig toponiem, als eerste deel van een toponiem, als laatste deel van een toponiem of als nog een ander deel van een toponiem.

Binnen elk van deze categorieën worden de overgeleverde toponiemen vervolgens in alfabetische volgorde vermeld, samengestelde toponiemen zowel bij het eerste als bij het tweede element. Hierbij wordt het toponiem – net zoals dat bij de trefwoorden van appellatieven gebeurt - herleid tot een gestandaardiseerde Oudnederlandse vorm. Deze gestandaardiseerde vorm wordt gevolgd door een letterlijke vertaling in modern Nederlands. Als de huidige vorm van het toponiem (de moderne plaatsnaam) daarvan

afwijkt, wordt deze vertaling voorafgegaan door een asterisk en gevolgd door die moderne naam en een globale lokalisering. Daarna is er ruimte voor commentaar en voor verwijzingen naar de andere trefwoorden die het toponiem eventueel bevat. Ten slotte volgt ook hier een aantal citaten. Bij zeer frequente bewijsplaatsen worden ze niet allemaal opgenomen; wel altijd de oudste. Dit wordt dan expliciet vermeld.

Literatuur

Alle in de woordenboekartikelen genoemde literatuur, behalve de standaardwerken, wordt aan het eind van het artikel in verkorte vorm vermeld. Het betreft voornamelijk woordstudies en tekstuitgaven, artikelen in tijdschriften en handboeken. De volledige beschrijving van de gebruikte literatuur is terug te vinden in de literatuurlijst. Standaardwerken als de gezaghebbende woordenboeken van de ons omringende talen, worden niet bij elk woordenboekartikel apart vermeld, maar zijn uiteraard wel in de literatuurlijst opgenomen.

Leiden april 2009
Tanneke Schoonheim

In 2012 toegevoegd aan het ONW: de Malbergse glossen in de Lex Salica

Tot het Oudnederlands rekenen we ook een aantal Frankische woorden (glossen) die we kunnen vinden binnen Latijnse wetsteksten die in Clovis' tijd werden opgesteld. Deze teksten, Lex Salica en de Pactus Legis Salicae (hier voortaan samenvattend als Lex Salica of LS aangeduid) zullen van begin 6de eeuw, vanaf 507, stammen, maar zijn alleen overgeleverd in jongere handschriften (tot c. 800). De paragrafen van het wetboek beschrijven allerlei overtredingen met de daarbij behorende boetes. Doordat de klerken die de handschriften steeds kopieerden waarschijnlijk geen idee hadden van de vorm en betekenis van de Frankische woorden, ontstonden behoorlijk bedorven vormen, waar soms maar met moeite een Oudnederlands woord in te herkennen valt. Daarom hoort

deze vocabulaire tot het oudste maar ook het moeilijkste Oudnederlandse woordmateriaal.

De Germaanse woorden werden traditioneel Frankisch of Salfrankisch genoemd. Hoewel van Nederlands in strikte zin nog geen sprake kon zijn, zijn er toch aanwijzingen dat ze tot het noordwesten van het continentale Germaanse taalgebied, dus tot het latere Nederlands kunnen worden gerekend. Ze worden hier voortaan als Oudnederlands bestempeld.

Het Lex Salica-lemma is de soms zekere, vaak min of meer waarschijnlijke reconstructie van de Oudnederlandse term die in de (Latijnse) wetstekst genoemd wordt. Doorgaans is het een juridische term die de overtreding of een element dat daarbij een rol speelt, benoemt. In de Latijnse context wordt deze term voorafgegaan door “mallobergo” (of “mal.”, “malb.”), d.w.z. “volgens de wet (geheten)”. In het volgende voorbeeld is het woord ***hersanfrit** ‘hersenwond’ de gerechtelijke, Oudnederlandse term (hier onderstreept; het komt tweemaal voor). Op de cursiefgedrukte Latijnse tekst volgt in het LS-artikel de vertaling.

Si quis alterum in caput plagauerit et ei fuerit adprobatum, malb. chicsio frit sunt din. DC fac. sol. XU cul. iud. si exinde trea ossa qui super ipsum cerebrum iacet exirent, malb. chisio frit sunt din. IMCC fac. sol. XXX culp. iud. ‘Als iemand een ander verwondt aan diens hoofd en het wordt hem bewezen, gerechtelijk *chicsio frit*, boete hij 600 penningen die maken 15 schellingen; als drie botten die boven de hersenen zijn eruit komen, gerechtelijk *chisio frit*, boete hij 1200 penningen die maken 30 schellingen’ met de variant: A1: *uiuiso feth* [507-800; Pact.Leg.Sal. XVII,4-5, A2].

In andere gevallen kan het Oudnederlands ook een niet-juridisch woord zijn, bijvoorbeeld een telwoord of functiewoord, zoals **mit** (modern *met*) en **ahto** (modern *acht*).

De citaten in het LS-gedeelte zijn ontleend aan de editie van Eckhardt (zie de bronnenlijst). Uit de verschillende versies van de tekst (soms wel 8) is dat citaat gekozen dat het trefwoord het beste weergeeft, in dit geval handschrift A2; de bronvermelding ervan met de datering staat helemaal achteraan. Na de vertaling worden de varianten van het trefwoord vermeld. In bovenstaand voorbeeld is dat er maar een, handschrift A1.

De ongeveer 450 woorden uit de Lex Salica krijgen in het Oudnederlands Woordenboek een enigszins afwijkende behandeling. De belangrijkste artikelementen, zoals modern en historisch trefwoord, woordsoort, aantal vindplaatsen, spellingvormen, betekenis en literatuurverwijzingen worden in de reguliere artikelstructuur opgenomen, maar andere informatiecategorieën niet. Dit is om praktische redenen gedaan: de etymologie wordt meestal veel uitgebreider behandeld dan die van de andere Oudnederlandse woorden, en de morfologische structuur is niet altijd duidelijk. Het vermelden van cognaten en van de overeenkomende trefwoorden in de andere historische woordenboeken van het Nederlands kan ook vaak alleen in lopende tekst, omdat ze vergezeld moeten gaan van veel argumentaties en voorbehouden. De vorm van het trefwoord volgt wel de algemene regels van het ONW, d.w.z. dat de standaardvorm de veronderstelde taalvormen uit de 10de eeuw weerspiegelt.

In een minderheid van de gevallen wordt een LS-trefwoord ook elders in het Oudnederlands aangetroffen, in teksten, toponiemen of beide. De informatie over het LS-woord staat dan onderaan in het desbetreffende artikel. Zie bijvoorbeeld **thiet** (modern *diet*), **fē** (modern *vee*) en **fier** (modern *vier*).

Omdat een LS-woord in de onderzoekstraditie soms heel anders opgevat is dan het nu wordt gezien, en men op die bekende vorm zou kunnen zoeken, wordt deze als verwijlslemma opgenomen. Zie bijvoorbeeld: ***muntswelli** (modern *mondzwel*), ‘gedenkmonument’, zie ***manthwalu** (modern *mandwaal*).

Het werk aan de Lex Salica is verricht in 2010 en 2011, nadat het ONW online was verschenen en was ondergebracht bij de Taalbank Nederlands van het INL met als hoofd lic. Katrien Depuydt. Dr. Arend Quak, bijzonder hoogleraar Oud-Germaanse filologie in Leiden en eerder lid van de ONW-redactie, is inhoudelijk verantwoordelijk voor het onderzoek naar de woordenschat van de Lex Salica en de daaruit voortvloeiende ONW-artikelen. Hij kreeg medewerking van dr. Erika Langbroek en mr. Karling Rottschäfer (vrijwilligers). De lexicografische verwerking van het materiaal was in handen van dr. Marijke Mooijaart met medewerking van Dick Wortel (medewerkers Taalbank).

De resultaten van het onderzoek naar de Malbergse glossen van de Lex Salica zijn zeker voor discussie vatbaar. Commentaar is dan ook welkom, hetzij rechtstreeks bij de verantwoordelijke redacteur Arend Quak (j.g.quak@orange.nl), hetzij bij het INL.

Leiden, april 2012

Katrien Depuydt

Een aantal recente publicaties m.b.t. Oudnederlands

- Blok, D.P., 'Altniederländisches in lateinischen Dokumenten 800 – ca. 1250', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57* (2003), pp. 169-182.
- Bremmer, R. und A. Quak, *Zur Phonologie und Morphologie des Altniederländischen*. Odense 1992.
- Buccini, A.F., "'Ab errore liberato", The Northern Expansion of Frankish Power in the Merovingian Period and the Genesis of the Dutch Language', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57* (2003), pp. 183-220.
- Debrabandere, F., M., P. Kempeneers, V. Mennen, H. Ryckeboer en W. Van Osta, *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*. Leuven: Davidsfonds, 2010
- De Grauwe, L., 'Westfrankisch: bestaat dat? Over Westfrankisch en Oudnederlands in het oud-theodiske variëteitencontinuüm', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57* (2003), pp. 93-112.
- Hofstra, T., 'Altniederländisch und Altfriesisch', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57* (2003), pp. 77-91.
- Horst, J.M. van der, *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2009.
- Klein, Th., 'Althochdeutsch und Altniederländisch', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57* (2003), pp. 19-60.
- Louwen, K., 'Oude vogels zijn zo licht niet te vangen! *Hebban olla uogala* in het Oudnederlands Woordenboek', in: Carole Post van der Linde en Lars van Wezel (red.), *Twai Tigjus Jere. Jubileumnummer van het mededelingenblad van de*

- Vereniging van Oudgermanisten, uitgegeven ter gelegenheid van het twintigjarige bestaan van de vereniging.* Amsterdam 2007, pp. 111-123.
- Louwen, K., 'Het oudste Nederlands: Nederlands? (1)', in: *Neerlandia* 111 (2007-2), pp. 35-37.
- Louwen, K., 'Het oudste Nederlands: Nederlands? (2)', in: *Neerlandia* 111 (2007-3), pp. 39-40.
- Louwen, K., 'A glimpse behind the scenes of the Old Dutch Dictionary', in: Marijke Mooijaart and Marijke van der Wal (eds.), *Yesterday's Words. Contemporary, Current and Future Lexicography.* Cambridge 2008, pp. 218-229.
- Louwen, K., 'Zur Lesart und Hybridität der altniederländischen Federprobe', in: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 65 (2009), p. 61-86.
- Mooijaart, M., 'Nieuw: Oud-Nederlands', in: *Metaal, tijdschrift voor Neerlandici* 3 (2006), pp. 18-19.
- Mooijaart, M. 'Wachtendonckse Psalmen tussen Vulgaat en De Nieuwe Bijbelvertaling. Over de interpretatie van Oudnederlandse psalmwoorden', in: R. Boogaart, J. Lalleman, M. Mooijaart, M. van der Wal (red.), *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leidse universiteit.* Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden. SNL-reeks 20.
- Pijnenburg, W.J.J., 'Het Oudnederlands Woordenboek (ONW): een gat in de Nederlandse lexicografie', in: *Mededelingenblad van de Vereniging van Oudgermanisten*, jaargang 1999 (2), pp. 4-7.
- Pijnenburg, W., A. Quak und T. Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen.* *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 57 (2003).
- Pijnenburg, W.J.J., 'Das altniederländische Wörterbuch', in: W. Pijnenburg, A. Quak und T. Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen.* *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 57 (2003), pp. 5-18.
- Pijnenburg, W.J.J., 'Veertien deernen: over de datering van de overgang *ie* > *ee* voor *r* plus dentaal', in: J. Engelsman, J. Kruijssen, E. Sanders en R. Tempelaars (red.), *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde.* Den Haag 2005, pp. 111-117.

- Quak, A., 'Über Reflexe von /j/ in unbetonter Silbe im Altniederländischen', in: Albrecht Greule, Eckhard Meineke, Christiane Thim-Mabrey (Hgg.), *Entstehung des Deutschen. Festschrift für Heinrich Tiefenbach*. Heidelberg 2004, pp. 355-366.
- Quak, A., 'Der altfriesische Huslotha'. In: Irma Hyvärinen, Petri Kallio und Jormo Korhonen (Hgg.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Helsinki 2004, pp. 287-294.
- Quak, A., 'Altmittelfränkisch in den 'Wachtendonckschen Psalmen'. In: Arend Quak en Tanneke Schoonheim (red.), *Gehugdic sis sammungun thinro. Liber amicorum Willy Pijnenburg*. Groningen 2005, pp. 277-291.
- Quak, A., 'Archaische Wörter in den Malbergischen Glossen der 'Lex Salica'', in: *Evidence and Counter-evidence. Festschrift F. Kortlandt*. Amsterdam-New York 2006, vol. I, pp. 59-77.
- Quak, A., 'Het oudste Nederlands', in: Nicoline van der Sijs, Jan Stroop, Fred Weerman (red.), *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*. Amsterdam 2006, pp. 191-201.
- Quak, A., 'Poederooien', in: Carola Post van der Linde & Lars van Wezel (red.), *Twai Tigjus Jere. Jubileumnummer van het mededelingenblad van de Vereniging van Oudgermanisten, uitgegeven ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de vereniging*, Amsterdam 2007, pp. 67-72.
- Quak, A., 'Zum -in-Suffix in den Malbergischen Glossen der 'Lex Salica'', in: Hans Fix-Bonner (Hg.), *Beiträge zur Morphologie. Germanisch. Baltisch. Ostseefinnisch* Odense 2007, pp. 69-96.
- Quak, A., *Echt Oudnederlands?* Inaugurele rede, Universiteit Leiden, 2008.
- Quak, A. en J.M. van der Horst. *Inleiding Oudnederlands*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2002.
- Schoonheim, T.H., 'Soete, naamstam of suffix', in: Johan De Caluwe, Georges De Schutter, Magda Devos, Jacques Van Keymeulen (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent, 2004, pp. 751-760.
- Schoonheim, T.H., 'Stank voor dank', in: Saskia Daalder, Theo Janssen en Jan Noordegraaf (red.), *Taal in verandering. Artikelen aangeboden aan Arjan van*

- Leuvensteijn bij zijn afscheid van de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam*. Amsterdam/Münster 2004, pp. 95-101.
- Schoonheim, T.H., 'Toponiemen en de lexicografie van het Nederlands', op:
www.naamkunde.net/images/pdf/plaatsnamen%20in%20woordenboeken.pdf. 22 pp.
- Schoonheim, T.H., 'Het verborgen Oudnederlands. De reconstructie van een oude taalfase', in: *Philologia Frisica, anno 2005*. Ljouwert/Leeuwarden, 2007, pp. 219-236.
- Schoonheim, T.H., 'Van *ahter* tot *wither*, voorzetsels in het Oudnederlands', in: Carole Post van der Linde en Lars van Wezel (red.), *Twai Tigjus Jere. Jubileumnummer van het mededelingenblad van de Vereniging van Oudgermanisten, uitgegeven ter gelegenheid van het twintigjarige bestaan van de vereniging*. Amsterdam 2007, pp. 17-32.
- Schoonheim, T.H., 'Hebban olla vogala ... en de rest', in: *Trefwoord* (2003-1).
- Schoonheim, T.H., 'Het Oudnederlands en zijn frequentste woorden', in: J. Engelsman et al. (eds.), *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde*. Den Haag 2005, pp. 144-149.
- Schoonheim, T.H., 'Von *alvit* bis *wurm*, die Rolle der Namenforschung bei der Rekonstruktion des altniederländischen Wortschatzes', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57* (2003), pp. 113-139.
- Schoonheim, T.H., 'The sources of the Old Dutch Dictionary', in: Marijke Mooijaart and Marijke van der Wal (eds.), *Yesterday's Words. Contemporary, Current and Future Lexicography*. Cambridge 2008, pp. 266-275.
- Schoonheim, T.H., 'Lat. *mare* of onl. *marc*, een nieuwe Oudnederlandse Orosiusglosse?' In: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 67* (2011), pp. 259-269.
- Schoonheim, T.H. en N. van der Sijs, 'Meer dan *hebban olla vogala*', in: *Onze Taal* (2005-10), pp. 266-269.
- Sijs, N. van der, *Chronologisch Woordenboek*. Amsterdam/Antwerpen 2001.

- Tiefenbach, H., 'Altsächsisch und Altniederländisch', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 57 (2003), pp. 61-76.
- Toorn, M.C. van den e.a. (red.). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press (1997). www.dbnl.org.
- Van Loon, J., *Historische fonologie van het Nederlands*. Leuven/Amersfoort 1986.
- Van Loon, J., 'De chronologie van de r-metathesis in het Nederlands en aangrenzende Germaanse talen', in: Willy Pijnenburg, Arend Quak und Tanneke Schoonheim, *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 57 (2003), pp. 141-167.
- Vonk, J., 'Quid vulgo dicitur? Het wat en hoe van quod vulgo dicitur'. In: Arend Quak en Tanneke Schoonheim (red.), *Gehugdic sis sammungun thinro. Liber amicorum Willy Pijnenburg*. Groningen 2005, pp. 409-432.